

<https://doi.org/10.21301/eap.v19i2.8>

Saša Nedeljković

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

snedeljk@f.bg.ac.rs

<https://orcid.org/0009-0004-1901-2252>

Biljana Anđelković

Etnografski institut SANU, Beograd

biljana.andjelkovic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0001-9889-5719>

Seoska samouprava u periodu 1944–1955 u antropološkoj perspektivi: primer sela Dobri Do*

Apstrakt: Seoska samouprava nedovoljno je istražena tema u domaćoj, ali i u stranoj antropološkoj literaturi. Takođe, nedovoljno je proučeno u kojoj meri arhivi organa lokalne samouprave mogu biti korisni kao izvori za antropološka istraživanja. Zbog toga je na primeru sela Dobri Do u okolini Pirota, a na osnovu građe u Istorijskom arhivu Pirota koja se odnosi na rad Mesnog narodnog odbora u ovom selu, učinjen pokušaj da se pruži doprinos boljem razumevanju ovih naučnih pitanja. Izabran je period nakon II svetskog rata, kako zbog stanja građe u arhivskim fondovima, tako i zbog toga što je taj period obeležen brojnim procesima koji su jasnije isticali složenost ovog pitanja. Pošlo se od pretpostavke da je lokalna samouprava, kao medijator između seoske zajednice i državnih organa, bila prvenstveno usmerena ka zaštiti interesa same seoske zajednice.

Ključne reči: Mesni narodni odbor, Dobri Do, Srbija, seoska zajednica, etatizacija

Male lokalne, tj. seoske zajednice u prošlosti su predstavljale primarni okvir etnoloških istraživanja. Jedan od glavnih razloga za to leži u tome što su to

* Tekst je nastao kao rezultat rada na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koji finansira Ministarstvo prosvete na osnovu Ugovora broj 451-03-66/2024-03/200163; kao rezultat rada u Etnografskom institutu SANU, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO, broj 451-03-47/2023-01-200173, od 03.02.2023. godine; i kao rezultat rada koji autori ostvaruju u okviru projekta „Običaji istočne Srbije – etnološko i antropološko istraživanje” koji finansira Ministarstvo kulture RS (broj 451-04-716/2024-02 od 11.4.2024. godine).

bile vrlo distinktivne, homogene, zatvorene i samodovoljne zajednice (Redfield 1960, 4), te su kao takve bile manje podložne uticajima savremenog sveta, istovremeno pružajući mogućnost za očuvanje kulturne raznolikosti kroz otpor tri- ma najvećim neprijateljima tradicionalne lokalne kulture i lokalnog zajedništva: hristijanizaciji (ili islamizaciji), nacionalizaciji (u širem smislu) i etatizaciji.¹ Prva dva oblika otpora nisu ostala neprimećena od strane istraživača. Odnos između narodne i crkvene religioznosti i odnos između lokalnog i nacionalnog zajedništva dve su oblasti kojima su etnolozi u prošlosti, uglavnom implicitno ili indirektno, posvećivali mnogo pažnje. Međutim, veoma malo pažnje posvećeno je trećem obliku otpora, tačnije odnosu između lokalne samouprave i državne uprave.²

Takva situacija povezana je s određenim teorijskim afinitetima istraživača. U impresivnoj produkciji radova o selu u srpskoj etnologiji i antropologiji čini se da je, u poređenju s pažnjom koja je data kulturi, nedovoljno pažnje posvećeno socijalnim aspektima seoskog života, u prvom redu ideji zajedništva, odnosno seoskoj lokalnoj samoupravi unutar većeg državnog sistema.³ U tom pogledu

¹ O problemima konstruisanja nacije na lokalnom nivou (Boswell 2009). O tendencijama koje daju prednost lokalnom i regionalnom zajedništvu u odnosu na nacionalno zajedništvo (Banovac 1998).

² Najveći autoriteti među najstarijim naučnim istraživačima sela slažu se da je selo u prošlosti bilo u određenom smislu nezavisna i samodovoljna celina u čije unutrašnje stvari se država nije mešala. „Ovako običajima određeni život našega naroda Turcima nije bio neugodan. Oni se, kao što je poznato, nisu mešali u unutrašnji narodni život, već su ga ponajviše ostavljali da se sam razvija” (Đorđević 1923, 12). „U svemu tome pak vidi se samorasli razvitak i sklop sela kao upravne celine. Na taj sklop državni su zakoni mogli uticati samo posredno i izazivljući

³ svemu, pak, što se unutrašnje uprave sela tiče, selo je prirodom same srednjovekovne državne administracije, trome i spore, bilo upućeno na svoju pamet i na svoje samorasle nacionalne nagone” (Novaković 1965, 66). „Država nigde ne organizuje sama ni knežine ni sela. Ona samo toleriše stvaranje tih organizacija i njihovo održavanje. Seoske organizacije toleriše uvek... Kao samouprave toleriše sela i knežine samo kao faktičko stanje iako su stvorene van njenog organizacionog plana. Ona ih toleriše jer drukče ne može da održava neki stalan red. Drastičnim nasiljem ona može red na neki način da uvede. Ne može da ga održava samim nasiljem” (Vukosavljević 2012, 35).

³ Značaj proučavanja sela kao socijalne zajednice u društvenim i humanističkim naukama nikada nije bio sporan. Značaj pitanja organizacije uprave u selu istakla je većina utemeljitelja savremenog proučavanja sela (Đorđević 1923, Novaković 1965, Vukosavljević 2012), kao i najvažniji izvori (Nikolić 1981), nešto manje Milan Đ. Milićević (Milićević 1984), dok je Jovanu Cvijiću ta tema ostala izvan sfere interesovanja (Cvijić 1987; Janković 2001). Posle Đorđevića, u srpskoj etnologiji ta tema je iskravala u izvesnom broju radova, pre svega Nikole Pavkovića (Pavković 2009; Pavković 2014), Tatomira Vukanovića (Vukanović 1965) i Petra Vlahovića (Vlahović 1995). Nesumnji-

posebno su izostala empirijska proučavanja organa seoskih opština, tj. seoskih veća i, kasnije, mesnih narodnih odbora.⁴ Nedovoljno je istražena društvena raslojenost u seoskim zajednicama, način kreiranja i sprovođenja politike te zajednice, distribucija i reprodukcija moći u tim zajednicama, odnosno borba za svojevrsni suverenitet sela unutar državnog sistema.⁵ Ova rasprava je pokušaj da se u savremenoj etnologiji i antropologiji disproporcija između radova o selu kao kulturnoj zajednici, s jedne strane, i radova o selu kao socijalnoj zajednici, s druge strane, malo ublaži. Cilj rada je da preko studije slučaja, analizom arhivskog fonda mesnog narodnog odbora Dobri Do kod Pirota, utvrdi upotrebljivost arhivskih fondova mesnih odbora u antropološkim istraživanjima, odnosno da se ukaže na njihov naučni potencijal. Uži cilj bio bi da se ovi fondovi provere kao upotrebljivi za proučavanje seoskog zajedništva, odnosno za proučavanje stvarnog odnosa lokalnih samoupravnih organa u selu prema višim oblicima udruživanja i organizovanja.⁶ Na taj način želi se utvrditi postojanje određenih lokalnih identiteta i orijentacija.

Građa iz ovih fondova koja se odnosi na period pre II svetskog rata, pogotovo u istočnoj Srbiji, nepovratno je izgubljena zbog nemara, oskudice, grešaka, pljački, ratnih dejstava i planskog uništavanja od strane novih vlasti.⁷ Te rupe u arhivskom fondu na najnižem nivou vlasti mogu se donekle popunjavati posredno, uz korišćenje sreskih, okružnih i državnih arhiva, ali i uz korišćenje malo-

vo, pored Pavkovićeve (2009), najbolju etnološku studiju srpskog sela na primeru konkretne zajednice uradio je Džoel Halpern (Halpern 2006). Osim Pavkovića, Vukanovića i Halperna, socijalni aspekt seoske zajednice stariji etnolozi uglavnom nisu istraživali na originalnoj građi i empirijski, tako da se sve pretežno svodilo na prenošenje idealnih modela i istorijskih rekonstrukcija. Novije generacije etnologa i antropologa ovu temu su ostavile po strani, tako da su različiti aspekti seoskog života ostali potpuno zanemareni, možda namerno izbegavani i/ili prepušteni drugim disciplinama (sociologiji, istoriji, pravnoj nauci). Dobar prikaz srpskog sela pod otomanskom vlašću i promenama koje je donelo oslobođenje dao je Luković (Luković 2011).

⁴ Da su mesni narodni odbori naslednici i nastavljajući seoskih veća ističe i Halpern (Halpern 2006, 238).

⁵ Slične nedostatke pojedini zapadni istoričari primećuju i u svojim historiografskim tradicijama. Dajer zapaža da je to zato što se, za razliku od nekih ekonomskih i kulturnih pokazatelja, informacije o seoskom zajedništvu moraju tražiti u zabačenim čoškovima arhiva, tj. da moraju da se pronađu u zamršenom klupku podataka (Dyer 1994, 407 i dalje).

⁶ Jedno od važnih teorijskih pitanja u proučavanju sela upravo se tiče čuvanja „integriteta” i „suvereniteta” seoske zajednice uprkos političkoj zavisnosti. Mnogi autori ukazuju na činjenicu da je snaga zajedništva, kao i snaga seoskih autoriteta, izvirala odozdo, iz same zajednice, a ne iz političkih naloga koji su dolazili spolja ili odozgo (Dyer 1994).

⁷ Postoje brojna svedočanstva da su u tom delu Srbije partizanske jedinice uništavale sresku i opštinsku arhivu, tačnije da se to sprovodilo planski (Bosiljčić 1963, 28 i dalje).

brojnih i relativno nepouzdanih porodičnih arhiva i usmenih predanja. Ponešto se, u određenoj meri, može rekonstruisati i na osnovu materijala u posleratnim arhivima.

Seoska ili mesna uprava, u različitim oblicima i pod različitim imenima, postoji još od najstarijih vremena (Đurđev 2007). Đorđević (1923) piše da je za vreme Otomanske vladavine seoski knez bio formalni starešina u selu, dok su stvarnu vlast držali uticajni seljaci, kmetovi, koji su donosili sve važne odluke. Funkcija kneza često je bila nasledna. Kasnije je, sa Prvim srpskim ustankom, starešina sela, koga je postavljao vladar, počeo da se naziva kmetom i da bude smatran delom centralne uprave, dakle polugom državne vlasti. Međutim, u praksi seoska uprava je funkcionisala kao medijum između seoske zajednice i državnih vlasti.⁸ Kmetovi su zadržali svoj uticaj neko vreme, ali je s vremenom institucija viđenih ljudi u selu izbledela (Đorđević 1923, 51 i dalje. U nadolazećim decenijama lokalne samouprave su doživele manje transformacije, a organi opštine (seoske i gradske) bili su opštinski zbor, opštinski odbor i opštinski sud (Đurđev 2007, 9). Vukanović pored kmetova, uglednih seljaka, prepoznaje u sretačkoj župi i instituciju veća staraca, koji su, prema njemu, bili u davna vremena stvarni rukovodeći organ u selu koji je donosio sve važne odluke (Vukanović 1965, 142; Halpern 2006, 238).⁹

Nakon II svetskog rata, stupanjem na scenu nove, komunističke vlasti došlo je u tom sektoru do znatnih promena. Lokalni upravni organi na teritoriji cele Jugoslavije dobili su naziv mesni ili opštinski narodnooslobodilački (kasnije samo – narodni) odbori (da li će biti mesni ili opštinski zavisilo je od broja stanovnika), i u njihovoj je nadležnosti bio gotovo celokupan društveni život u selu. Funkcija predsednika mesnog narodnog odbora više nije bila nasledna, niti se predsednik birao unutar ili iz užeg kruga uglednih seljaka (kao u nekim ranijim epohama), već se predsednik, kao i članovi, birao na zboru svih punoletnih seljana oba pola. Opštinski odbori su se birali na skupštinama delegata seoskih odbora dotične opštine (Živković 1969, 225). Mesni odbori imali su više svojih upravnih oblika; formirali su komisije za različite namene (za prekršaje, za prikupljanje poreza i sl.), kojima je često rukovodio baš predsednik mesnog odbora.¹⁰ Mesni odbori su još za vreme rata rešavali sitnije sporove u vrednosti do 2000 dinara, izricali presude do 5 dana zatvora ili prisilnog rada u korist zajednice, izricali globu do 500 dinara koja je išla narodno-oslobodi-

⁸ O ulozi seoskih lokalnih uprava širom Evrope (Blum 1971).

⁹ O lokalnoj samoupravi kao teorijskom problemu, kao i o istorijskim modelima lokalnog samoupravljanja u Srbiji (Milosavljević 2015).

¹⁰ Halpern piše da je krajem pedesetih godina mesni odbor imao srazmerno malo posla, za razliku od predsednika zadruge (Halpern 2006, 217 i dalje). Međutim, prema količini dopisa može se reći da je nakon II svetskog rata predsednik MNO u Dobrom Dolu imao pune ruke posla.

lačkom fondu, određivali seoske straže, popisivali stanovništvo, hranu i stoku, kupili priloge za Fond narodnooslobodilačkog fronta, brinuli se o siromašnima, popularisali narodnooslobodilačku borbu, rešavali sporove među privatnicima do gore navedene vrednosti, rešavali sitne kućne sporove. Opštinski odbor je upravljao većim brojem mesnih ili seoskih odbora, rešavao krupnije sporove do 10.000 dinara vrednosti, izricao kaznu do 10 dana zatvora ili 1000 dinara globe.¹¹ Budući da su narodno oslobodilački odbori nastali još početkom rata, oni su u početku imali jasnije ideološke i vojne zadatke, dok su nakon oslobođenja ti zadaci bili manje izraženi (Živković 1969, 56 i dalje).

Period koji je uzet za okvir ovog razmatranja u mnogo čemu je tranzicionog karaktera. Međutim, istorija srpskog sela puna je takvih, tranzicionih peiroda (Luković 2011). Ipak, period nakon II svetskog rata veoma je specifičan i zanimljiv iz nekoliko razloga. Prvo, to je prvi period o kojem je sačuvana, koliko-toliko, celovita originalna građa na osnovu koje je moguće pratiti delovanje seoske uprave u njenoj celokupnosti.¹² Ono što tu građu čini kvalitativno drugačijom od građe iz prethodnih perioda jeste to što ona otkriva i subjektivnu dimenziju; tu su i dopisi koji pokazuju kako je ceo taj problem izgledao iz ugla aktera. To je i period u kojem se još osećao jak odjek starih, predratnih obrazaca u funkcionisanju sela. Iako su reforme nove vlasti počele da nagrizaju taj obrazac, on je još uvek unutra suštinski bio nepromenjen.¹³ Osim toga, tada su sela još uvek bile prilično velike zajednice pred kojima je bio period rasta i razvoja. Opadanje broja stanovnika postaje vidljivo tek pedesetih godina XX veka.¹⁴

¹¹ Pravilnik o organizaciji i radu narodnooslobodilačkih odbora u Kirinsko-sjeničarskom kotaru 14. decembar 1941 (Živković 1969, 65).

¹² Veoma malo se zna o konkretnim i praktičnim problemima u vezi sa upravljanjem selom u Srednjem veku, a ništa o tome nije dobijeno iz prve ruke, neposredno, od samih aktera (Mišić 2019). Nešto više podataka o tome ima kada je reč o Otomanskom periodu, ali su i ti podaci posredni (Novaković 1965; Đorđević 1923).

¹³ Odnos komunističke vlasti prema selu nakon II svetskog rata detaljno je opisan u većem broju studija o selu.. (Mitrović 1998 i Pavlović 1997).

¹⁴ Broj stanovnika sela počinje ozbiljnije da opada početkom pedesetih godina XX veka. Na zahtev sreskog odbora Nišavskog Narodni odbor opštine Nišor je 20.4.1955. uradio analizu broja rođene dece u periodu 1948–1954. godine. Pošto su to susedna sela Dobrom Dolu, koji je predmet analize, i pošto se u ovom slučaju radi ne o tačnim podacima nego o trendovima, možemo na osnovu tih podataka izvesti zaključke koji važe i za Dobri Do. Jasno je da je broj rođene dece rastao do 1952. godine, nakon čega počinje da opada (Istorijski arhiv Pirot, Fond: Narodni odbor opštine Nišor, kutija 1, 1948–1957, Zapisnici). Tome treba dodati i masovnije iseljavanje u grad zbog rada u novootvorenim fabrikama, kao i odlazak na privremeni rad u inostranstvo tokom šezdesetih godina. Spiskovi novorođene dece u Dobrom Dolu u periodu 1938–1945. pokazuju da je tokom rata bio osetan pad rađanja, postigavši minimum 1945, da bi se nakon rata stopa rađanja povećala, nikada ne dostigavši predratnu stopu (Istorijski arhiv Pirot,

Zatim, u posleratnom periodu uloga mesnih narodnih odbora bila je verovatno važnija nego u prethodnim, pa i potonjim, periodima, jer je nova državna administracija bila u nastajanju, te je vršila mnogo veći pritisak na lokalnu zajednicu.¹⁵ Takođe, to je period u kome su veća sela bila sedišta opština, zbog čega su mogla i morala da iskoriste sve svoje kapacitete i pokažu sve svoje potencijale. Zbog toga je proučavanje ovih odbora mnogo više od proučavanja upravnih tela sela.¹⁶ Period nakon II svetskog rata bio je obeležen brojnim pokušajima reforme, što je dodatno isticalo različite aspekte seoskog života preko otpora seljaka zahtevanim promenama i dovijanjima nove vlasti da tom otporu stanu na put. U nekim drugim periodima, mirnijim, nije toliko dolazila do izražaja složenost seoske samouprave. Možemo reći da je, u istraživačkom smislu, srećna okolnost da je nova vlast bila toliko represivna u pokušaju da izvrši revoluciju, jer postoje brojni zapisi o različitim aspektima društvenog života koje su organi vlasti želeli da kontrolišu, a koji bi možda ostali neprimećeni i nedostupni analizi da je državna vlast bila demokratska i tolerantna.¹⁷

Arhiv MNO Dobri Do

Mesni narodni odbor Dobri Do osnovan je 1944. godine. Prvo je bio Opštinski narodnooslobodilački odbor sa sedištem u selu Dobri Do. Obuhvatao je naseljena mesta Dobri Do, Nišor i Koprivšticu. Zakonom iz 1946. godine menja naziv u Mesni narodni odbor Dobri Do. Godine 1947. obuhvatao je naseljena mesta Dobri Do i Koprivšticu, a od 1949. godine naseljeno mesto Koprivštica se izdvaja iz Mesnog narodnog odbora Dobri Do i uključuje se u sastav Mesnog narodnog odbora Nišor. Mesni narodni odbor Dobri Do je ukinut 1952. godine, a njegova teritorija pripojena je Narodnom odboru opštine Nišor, Srez nišavski (Istorijski arhiv Piro, Mesni narodni odbor Dobri Do). Sva građa koja se odnosi na pomenuti odbor nalazi se u Istorijskom arhivu u Pirotu.

Arhiv mesnog odbora je bilo mesto na kome su se susretali dopisi i zapisnici koji su iz zajednice slati van, prema višim nivoima uprave, sa dopisima, obaveštenjima i naredbama koji su iz spoljnog sveta i državne uprave dospevali u lokalnu zajednicu. Tu su se sudarali državna ideologija i državni zakoni s lokalnim interesima i tradicionalnim običajnim sistemom. U tim prepiskama predstava o velikoj državi, koja je postojala negde izvan vidljivog sveta seljaka, počela je

Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici. Fascikla: 1945. god. Spiskovi dece rođene 1938–45).

¹⁵ Mioković i Šljukić 2012.

¹⁶ O organizaciji javne uprave u Jugoslaviji nakon II svetskog rata, posebno njenih administrativnih aspekata na lokalnom nivou, (Požgan i Posedi 2016).

¹⁷ O tadašnjim prilikama u srpskim selima (Dobrivojević 2011).

izraženije da utiče na realne ljudske odnose i svakodnevne situacije: zamišljena zajednica (Anderson 1998) bacala je svoju senku na konkretnu zajednicu živih ljudi (Ilić 1985), zamagljujući njihove međusobne neposredne odnose, istovremeno joj dajući viši smisao i perspektivu, koje ona nije mogla sama proizvesti. Rad mesnog odbora tako je obeležen brojnim pokušajima balansiranja između ta dva nivoa udruživanja, pokazujući podeljenu lojalnost ovog organa samouprave.

Građa u arhivu veoma je raznovrsna. Sastoji se od spiskova glasača u selu i/ili opštini, spiskova rođene dece, spiskova regruta, strukture stanovništva po starosti, analize strukture stočnog fonda, spiskova zaposlenih pri opštini ili MNO, ugovora o angažovanju službenika s visinom zarade, iznosa razrezanog poreza po domaćinstvima, obima proizvodnje različitih poljoprivrednih proizvoda, spiskova kažnjenih osoba s vrstom učinjenog dela i visinom kazne, zapisnika sa saslušanja optuženih, dopisa sreskog odbora s količinama zahtevane (ili razrezane) robe i kuluka na nivou sela, spiskova zanatlija i visine njihove zarade, spiskova ljudi koji su prodali ili kupili zemlju, zapisnika raznih komisija i sastanaka MNO, obaveštenja i naredbi sreskih vlasti, molbi mesnog odbora sreskoj upravi u vezi s raznim problemima, molbe privatnih lica u vezi s različitim razlozima, uverenja izdavana privatnim licima za različite namene itd. Na osnovu te građe moguće je prepoznati i izdvojiti različite aktere unutar zajednice, kao i aktere izvan zajednice koji su imali uticaj na zajednicu, vrstu i intenzitet odnosa između različitih aktera u selu i srezu, opštu politiku MNO, nagoveštaje korupcije, probleme u porodičnim zadrugama i domaćinstvima, vrstu, učestalost i stepen kriminaliteta, ekonomske prilike u selu, vrste i stepene odnosa između seoskih zajednica i sl. Međutim, iako je bogat građom, ovaj fond često ne omogućuje detaljne, dosledne i precizne analize. Veliki broj dokumenata nije potpun, najveći deo je pisan rukom što znatno otežava razumevanje, a ne postoje svi sređeni podaci za svaku godinu. Tako se dešava da za jednu godinu imamo detaljne podatke u vezi s nekim pitanjem (broj stoke ili visina zarade nekog činovnika) i da onda više nemamo podatke ni za jednu narednu godinu. To znatno otežava ili onemogućava upoređivanje i kontekstualizaciju.¹⁸ Zato je u ovoj raspravi

¹⁸ O problemima proučavanja arhivske građe o MNO (Hercog i Bendiš 2023). Problem s kojim se sreće istraživač koji građu iz arhiva pokušava da kombinuje s građom dobijenom posmatranjem i intervjuima u selima pirotskog kraja, između ostalog, izražen je u razlikama u načinu imenovanja ljudi u zvaničnim dokumentima, s jedne strane, i u svakodnevnim situacijama, s druge strane. U svakodnevnim situacijama seljaci su se oslovljavali ličnim i porodičnim nadimcima (prekorima), na primer: Peša Šumtin, Tisko Kolin, S'ka Rašćin itd. Isti ti ljudi u dokumentima imaju građanska imena: Petar Jovanović, Svetislav Nedeljković i Srbin Manić. Ispitanici zato često ne znaju kakvo je nečije građansko ime, niti u dokumentima postoje nadimci. To unosi mnogo zabune i često onemogućava da se na terenu identifikuju ljudi koji su pomenuti u dokumentima, i obrnuto.

obuhvaćen relativno veliki vremenski period (1944–1955), koji je bio prilično turbulentan, i koji se može (i mora) podeliti na kraće periode, međusobno teško uporedive. Godine 1944, 1945. i 1946. bile su pune različitih hitnih zahteva i neuobičajenih postupaka, s puno obaveštenja i naredbi zarad podizanja novog sistema, da bi s 1947. godinom državni sistem izgleda počeo polako da dobija jasnije obrise i čvršće institucije koje su počele da vode dosledniju politiku na nivou sela. Pun arhivski potencijal fond ostvaruje tek od 1949, kada u njemu nalazimo mnogo podataka koji se mogu iskoristiti. Ipak, i pored tih manjkavosti, na osnovu građe u fondu moguće je izvući brojne zaključke, prepoznati mnoge naučne probleme i napraviti zanimljive analize.

Nažalost, moglo bi se reći da je ovakvo istraživanje, da bi dalo zaista celovite, izuzetno vredne i potpuno tačne rezultate koji su upotrebljivi u antropološkim istraživanjima, u izvesnom smislu zakasnelo, jer ga nije moguće u značajnijoj meri dopuniti i proveriti putem iskaza živih svedoka. Zapisnici, popisi i dopisi su izvori koji su mogli biti prilagođavani praktičnim potrebama, u kojima su se, osim toga, mogle potkrasti mnoge greške, a pojedinim podacima potrebno je i dodatno tumačenje da bi mogli biti pravilno kontekstualizovani. Do pre nekoliko decenija mnogi akteri tih događaja još su bili živi. Danas samo retki stanovnici sela u podmaklom dobu, a stoga i krhkog sećanja, udruženi sa onima koji su se u međuvremenu odselili u Piroto, mogu donekle, i najčešće iz druge ruke, da pruže dodatne informacije ili protumače događaje zabeležene u sačuvanoj pisanoj građi. Zbog toga se mora biti veoma uzdržan prilikom interpretacije sakupljenog materijala. Uprkos svim tim ograničenjima u pogledu odgovora na zahteve idealnog antropološkog istraživanja, proučena građa nam omogućava da zavirimo u mnoge nepoznate aspekte seoskog života s priličnim pouzdanjem u ispravnost zaključaka.

Selo Dobri Do izabrano je zbog toga što su istraživači imali mrežu ličnih kontakata koja je omogućavala istraživanje na više različitih nivoa i putem više različitih metoda prikupljanja građe. Dodatni razlozi tiču se izraženosti proučavanih procesa. Radi se o relativno velikom selu u prilično osetljivoj pograničnoj zoni u širem smislu.¹⁹ Zbog toga su svi društveni procesi u njemu dodatno

¹⁹ Građa u arhivu pokazuje da je selo živelo, u izvesnom smislu, između Srbije, tj. Jugoslavije, i Bugarske. U sećanjima ljudi bila je još živa bugarska okupacija, koja je veoma često korišćena kao opravdanje za neispunjavanje obaveza prema novoj vlasti u sadašnjosti. Osim toga, prostor Jugoslavije nije meštanima bio ekonomski dovoljan, jer su zbog svojih potreba morali da idu na rad u Bugarsku, da odatle nabavljaju robu, ili čak da se tamo sklanjaju kako bi izbegli vojnu ili radnu obavezu. Postoji dopis iz novembra 1944. godine, kada predsednik MNO Dobri Do moli za savet Sreski odbor, zato što se dvojica mladića iz sela koji podležu mobilizaciji nalaze na službi u Sofiji, a njihov otac ne zna adresu (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, Dopisi). Jasno je da je odlazak u Bugarsku bio daleko prihvatljiviji od odlaska u Vojvodinu ili neki

dobijali na težini i privlačili mnogo pažnje viših nivoa vlasti. Iako se nalazi na samo 10 kilometara od Pirota, ono je geografski prilično izolovano, tako da predstavlja idealnu mikrosredinu. Većina stanovnika je mogla da živi u selu ne napuštajući ga nikada. Put koji vodi do sela ne nastavlja nikuda dalje, tako da je selo „slepo crevo”. Selo je bilo središte Dobrodolske opštine, koja je, kao što je već rečeno, obuhvatala sela Dobri Do, Nišor i Koprivšticu. Opština je (bez sela Nišor za koji tada nema podataka), po dokumentima iz 1945. godine, imala 234 domaćinstva (doma), sa ukupno 1679 stanovnika. Sam Dobri Do je imao 172 domaćinstva sa 1247 stanovnika, 105 tovarnih konja, 80 pari volova i 30 volovskih kola. Budući da je ovaj kraj tokom rata jako postradao od Bugara (i u ljudskim i u materijalnim žrtvama) i znatno osiromašio, pomenute brojke su prilično velike.²⁰

Mesni narodni odbor: organ vlasti, centar moći, izvor privilegija

Da bi se sagledala stvarna uloga i stvarni značaj MNO trebalo bi izbliza pogledati kako se to telo formiralo, ko ga je sačinjavao i šta je članstvo u takvom telu donosilo. Članstvo u MNO je dobar primer kako su lični, porodični, zadružni, seoski, opštinski, sreski, okružni i nacionalni ili državni interesi imali veoma zanimljivu dinamiku odnosa. Ponekad je taj odnos bio hijerarhijski, ponekad partnerski, a ponekad rivalski. Svaki od ovih nivoa ili aspekata identiteta igrao je povremeno glavnu ulogu u životu pojedinca. Biti članom MNO značilo je mnogo toga, jer je članove formalno birala sama seoska zajednica, ali ih je državna vlast plaćala i davala im legitimitet. Odgovornost članova MNO bila je usmerena ka obe strane, ali je, naročito u prvim godinama posle rata, neodgovornost prema državi proizvodila znatno teže posledice. Iako se, u pogledu terminologije i ekonomskih procesa, osećao jak upliv nacionalne ideologije u institucije seoske uprave, odnosi unutar sela kao da nisu praktično bili dodirnuti dešavanjima na državnom nivou. Ipak, članstvo u organu lokalne samouprave bilo je izvor stalnih nedoumica, dilema i podeljene lojalnosti.

Članstvo u mesnom narodnom odboru, pogotovo u tom periodu, nije bilo lako, možda ni bezbedno, ali očigledno nije, kao što će se videti, bilo ni beznačajno, pa su mnogi seljani želeli da postanu predsednici tog organa. Na kandidacionoj listi iz 1949. godine (iz drugih godina ne postoje liste) za predsednika

drugi kraj Srbije. Viši nivoi vlasti prepoznali su taj problem, pa su brojnim proglasima ograničavali kretanje u inostranstvo lokalnog stanovništva.

²⁰ Pregled brojnog stanja sela, domova, stanovnika, obveznika, stoke i stoč. i motor. vozila mesnog odbora u Dobrom Dolu na dan 12. avgusta 1945. god. (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici).

Mesnog narodnog odbora nalazi se 18 imena, isto koliko se nalazi i na listi zamjenika.²¹ To znači da je, okvirno proračunavajući, skoro svaki deseti punoletni muškarac u selu želeo da odlučuje o seoskim pitanjima. Ne postoji dokument koji jasno pokazuje koliko je bilo članova mesnog odbora Dobri Do i kako su tačno izabrani. Njihov broj je moguće utvrditi na osnovu malog broja dopisa na kojima su potpisana sva tri člana odbora (recimo na molbi MNO Dobri Do sreskom NO da iz vojske pusti osobu koja bi mogla biti zapisničar u Dobrom Dolu, napomena br. 28). Na većini odluka ili dopisa stoji potpis samo predsednika NO i zapisničara. U teoriji, mesni odbori trebalo je da imaju od 3 do 5 članova, dok su opštinski imali od 5 do 10 članova.²² Evidentno je, i veoma zanimljivo, da su ratni predsednici MNO, koji su vodili selo do 1945, odmah nakon rata smenjeni, neki od njih i na svoj zahtev, i da je u narednom periodu duži niz godina selo vodio isti čovek. To bi mogao biti izvestan pokazatelj da je ratna ekonomija bila bitno drugačija od mirnodopske ekonomije, te da ideološko prevaspitavanje seljaka nije smatrano za primarni cilj novih vlasti na višim nivoima.

Vlast u selu formalno je bila depersonalizovana i kolektivna. Uvek se u dokumentima pominje mesni narodni odbor kao nosilac vlasti ili organ uprave, a nikada se viši organi vlasti ne obraćaju predsedniku mesnog narodnog odbora. Osim toga, prema dokumentima, uprava selom bila je znatno složenija da bi se njom bavio samo jedan organ vlasti. Za različite upravne poslove (suđenja, sakupljanje poreza, raspodela deficitarne robe koja stiže sa strane i sl.) formirale su se komisije, a pojedina pitanja, u okviru svog domena, rešavao je i školski odbor, koji je u tom pogledu ponekad bio i iznad Mesnog narodnog odbora.²³ Kao i u svakoj iole složenijoj zajednici ili društvu, moć je bila skoncentrisana u više tačaka na raznim stranama, tako da je i predsednik mlekarske zadruge, kasnije i potrošačke zadruge, imao prilično uticaja na dešavanja u selu.²⁴ Uticaji učitelja, a pogotovo sveštenika, bili su srazmerno mali, ali njihov značaj ipak ne bi trebalo ni potcenjivati. Učitelj je mogao da šalje dopise višim nivoima vlasti i da se žali na nemar koji zajednica pokazuje prema školovanju dece, što je povratno moglo dovesti do ozbiljnih posledica, jer je nova vlast obrazova-

²¹ Kandidatska lista Narodnog fronta Srbije za izbore Mesnog narodnog odbora u Dobrom Dolu (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici).

²² Rezolucija donesena na konferenciji odbora narodnooslobodilačkog fronta Korduna od 19. januara 1942.

²³ U dopisu seoskom narodnom odboru iz 1.1.1945. Prosvetni odbor zahteva od MNO da iseli slamu iz škole, vrati furunu i omogući normalan rad u školi. „Za neizvršenje preduzećemo potrebne mere”, kaže na kraju (Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

²⁴ O uticaju tih neformalnih centara moći na politiku sela indirektno govori i Halpern u svojoj studiji koja obuhvata period koji vremenski nije mnogo udaljen od onog koji je predmet ovog razmatranja (Halpern 2006).

nje smatrala jednim od važnih zadataka.²⁵ S druge strane, vidi se da je Srpska pravoslavna crkva, posedujući stare matične knjige koje nove vlasti nisu imale, bila dragocen izvor podataka, koristan saradnik i potencijalno opasan protivnik, jer je mogla pokrštavati ljude, menjajući im imena, i time im omogućavajući da promene identitet i izbegnu kaznu za ponašanje u ratu.²⁶ Takođe, iz razgovora sa starijim stanovnicima sela jasno se zapaža da je veza sa crkvom i tradicionalnim običajima u selu uvek bila prilično jaka i konstantna, tako da su sveštenici mogli ostvarivati određene uticaje na ponašanje seljana.²⁷ Postojanje neformalnih oblika moći može se naslutiti u prepiskama u kojima se pominje manjak stručnog kadra (bolničari, veterinari, majstori, zanatlije, pisari), iz kojih se vidi da je svaki oblik stručnosti mogao da se pretvori u socijalni kapital.²⁸ S druge

²⁵ To se jako dobro vidi iz dopisa od 5.3.1945. godine, u kojem Sreski odbor upućuje opštinskim odborima opomenu jer ne saraduju dovoljno s učiteljima i ne izlaze im u susret, čak ih i proteruju iz sela. Takvo ponašanje, kaže se dalje, „smatraće se neprijateljskim prema narodno oslobodilačkom pokretu i protiv njih će se preduzeti ozbiljne mere kažnjavanja” (Sreski narodno oslobodilački odbor opštinskom narodno oslobodilačkom odboru Dobri Do; Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

²⁶ To se vidi iz nekoliko dopisa kojima okružni narodni odbori traže od lokalnih paroha da im sastave spiskove rođene dece u periodu pre i tokom rata („Parohu crkve Sopot” i „Parohu crkve Zavojske”), kao i u dopisima u kojima se opštinski odbor obaveštava da „reviziju promena pokrštenih od 1941. godine do danas i kontrolu nad daljim promenama usled prekršavanja, stupanja u kaluderske redove i sl. vršiće odeljenja unutrašnjih poslova...” (Sreski narodnooslobodilački odbor opštinskom narodnooslobodilačkom odboru Dobri Do, referent unutrašnjih poslova od 17.2.1945. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

²⁷ Stepem crkvenog uticaja može se naslutiti iz malog broja dopisa. Na osnovu podataka koje je 1954. godine MNO iz Dobrog Dola poslao Upravi prihoda u Nišu, moglo bi se reći da je za Crkvu, odnosno sveštenika bilo stalno ili čvršće vezano između 50 i 75 domaćinstava, što bi okvirno činilo oko petinu ukupnog broja domaćinstava. Naime, toliko je domaćinstava pozivalo sveštenika da sveti vodicu i seče kolač. Na svaki od najvećih praznika (Uskrs, Spasovdan, Sveti Nikola i Đurđevdan) crkvu su posećivali ili su pozivali sveštenika predstavnici 50 domaćinstava. Ukupan godišnji prihod sveštenika Dobrog Dola 1953. godine bio je oko 35.000 dinara (računajući i darove u naturi), što je bilo u rangu godišnje zarade služitelja i poštara pri MNO (Fond: MNO Nišor, kutija 10, 1953–1955, Dopisi).

²⁸ Molba Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora Dobri Do Sanitetskom odeljenju sreskog narodnooslobodilačkog odbora u Pirotu od 7.2.1945. u kojoj se moli da im se dodeli bolničar koji trenutno radi u ambulanti u Pirotu, a inače je iz Dobrog Dola. Isti odbor 22.08.1945. Sreskom odboru upućuje molbu, jer je zbor sela zaključio da u selu nema odgovarajuće osobe za sekretara mesnog odbora, da se iz vojske pusti Milorad Madić koji bi mogao obavljati tu dužnost. NOO iz susednog sela Nišora moli 27.2.1945. Sreski NO u Pirotu da im dodeli „jedno majstorsko lice za podkivača”, i to Petra Đorđevića iz Nišora, koji se nalazi u vojsci. On im je potreban kako bi popravljao kola

strane, neki do tada uobičajeni kriterijumi za sticanje moći u prvim posleratnim godinama nisu mogli doći do izražaja. Naime, broj muških članova domaćinstva i veličina zemljišnog poseda bili su jako varljivi pokazatelji, zato što je većina mladih i sredovečnih muškaraca u prvim posleratnim godinama bila mobilisana ili angažovana na poslovima u rudniku i železnici, dakle izvan sela, što znači da njihove porodice nisu mogle ni obrađivati zemlju. Broj muških glava tako nije bio kapital koji se uvek mogao upotrebiti. Iz velikog broja molbi višim organima vlasti vidimo da su pojedine porodice imale i po četvoricu sinova u prisilnoj vojnoj službi.²⁹ Obrtanje percepcije moći moglo se zapaziti i po tome što su mnogi bezemljaši, ili jako siromašni ljudi, mogli dobiti neke funkcije u selu (služitelji, pisari, pošтари, poljari), koje su im omogućavale da prevaziđu tradicionalnu raspodelu ugleda i moći u selu. Oni su, na primer, imali prava na mnoge beneficije, možda bili podložni i korupciji, a redovno su dobijali mesečnu platu koja je, iako nevelika, bila veoma značajna u periodu i u sredini gde do gotovog novca nije bilo moguće lako doći (o unutrašnjoj strukturi moći u seoskim zajednicama (Anderson and Anderson 1962).

Uprkos toj mnogostrukosti uticaja i reformi društva koja je mnoge tradicionalne obrasce stavila van snage, nema sumnje da su mesni narodni odbori bili epicentar upravne moći, a poljoprivreda osnovna delatnost. Po arhivskoj građi, članovi MNO nisu bili ljudi iz najbogatijih i nauglednijih zadruga i porodica.³⁰ Njihova moć ležala je kako u ispunjavanju kriterijuma koje je postavila država, tako i u ispunjavanju kriterijuma koje je zahtevala lokalna zajednica: oni su

kulučarima (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi). MNO Dobri Do Komandi područja Pirot upućuje 14.2.1945. pismo sledeće sadržine: „Drugovi, drug Arsenija Petra Manića iz sela Dobrog Dola nalazi se u radničkom bataljonu a prvoj četi u Pirotu međutim on ima slab sluh uvek a ponekad apsolutno ništa ne čuje, te smatramo da će na vojnoj dužnosti biti od male koristi. Ali ovde na selu od njia bi mi imali koristi, jer on je odličan majstor i on bi nam vršio neke popravke u slučaju slabijeg kvara telefonskog aparata i žice, posle toga on će trebati selu Dobrom Dolu za izvesne popravke oko škole. I na kraju on je specijalan bačvar i u selu nema za sada drugog bačvara te kao takav potreban je selu Dobrom Dolu da pravi i opravlja bačve kace i burišta. Zato vas drugovi odbor moli da imenovanog Arsenija pustite za oko dva meseca odsustva, kako bi svojim zanatom i spremom mogao da ukaže pomoć selu Dobrom Dolu” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

²⁹ U molbi od 27.4.1945. otac Aleksa Petrović moli vlasti da mu otpuste bar jednog od četvorice sinova kako bi mogao da obrađuje zemlju, pošto je on sam i bolestan. Njegovoj molbi vojne vlasti nisu udovoljile (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

³⁰ Ambivalentan je odnos živih svedoka iz tog perioda prema tom pitanju (vidi napomenu 52). Po njima, predsednik je morao da bude i pametan i dobar domaćin. Ali, istovremeno ističu da je glavni kriterijum za izbor bio članstvo u komunističkoj partiji, ili bar neka vrsta simpatizerstva ili bliskosti partiji.

morali da budu pismeni i da budu na ideološkoj liniji novog režima, ali su istovremeno morali da budu i dovoljno ugledni da bi mogli od strane seoske zajednice da budu smatrani dobrim predstavnicima i rukovodiocima. Preko MNO se obavljala i sudska i izvršna vlast, a oni su obavljali i određene istražne poslove. Brinuli su o poštovanju pravnih običaja, ali i državnih zakona na teritoriji svog sela. Iz arhivske građe vidi se da se njihova lojalnost prema državi manifestovala u vršenju sledećih zadataka: morali su da brinu o poštovanju zakona, da prenose informacije iz spoljnog sveta, da vrše evidenciju i izveštavaju o stanju u selu (broj i karakteristike pećina u seoskom ataru, broj i imena novorođenih, broj i imena regruta), da sakupljaju poreze, robu za obavezni otkup (hrana i vuna) i organizuju kuluk, da obezbeđuju napredak (uslove za telefonsku liniju) i sl. Njihova lojalnost selu ispoljavala se u njihovom posredovanju prilikom pisanja i slanja molbi u vezi sa raznim razlozima, u brizi za siromašne, održavanju reda u selu, ali i u brojnim pokušajima da za selo obezbede što više robe i povlastica, tj. da za potrebe sela izbegavaju ispunjavanje obaveza prema državi.

Učešće u mesnim narodnim odborima bila je u neku ruku stvar prestiža, prilika za sigurne i konstantne prihode, ali i prilika za, makar i minimalni, uticaj na seosku ekonomiju i način života uopšte. Ovo članstvo je, osim toga, otvaralo pristup raznim drugim povlasticama. Prema dokumentaciji u arhivu mesnog narodnog odbora Dobrog Dola jasno se vidi da su svi zaposleni pri ovom odboru, bez izuzetka, podnosili molbe za dečji dodatak, na koje su imali pravo kao činovnici koji su ostvarili dve godine neprekidnog staža u državnoj službi. Nije moguće za to naći jasnu potvrdu u spisima iz arhiva, ali se na osnovu jednog dopisa čini i da je 1951. predsednik mesnog odbora iskoristio svoju poziciju da istovremeno bude i evidentičar poljoprivrede MNO, dobijajući na taj način dodatne prihode (2570 dinara).³¹ Budući da je MNO izdavao i razna uverenja, od kojih je nazanimljivije ono o političkoj podobnosti (da molilac nije bio u neprijateljskoj vojsci i da nema člana porodice u takvoj vojsci), uverenja koja su neophodna za putovanja, prosleđivao molbe za oslobađanje vojnika iz vojne službe, predsedavao saslušanjima, obrazovao sudske komisije, komisije za sakupljanje poreza (čiji je predsednik bio i predsednik MNO), komisije za raspodelu deficitarne robe (šećera, soli, petroleja, tekstila, kanapa), angažovao

³¹ Svestan mogućih zloupotreba i korupcije na nivou lokalne samouprave, Sreški odbor je 14.12.1951. poslao dopise svim mesnim odborima ukazujući na namerne propuste u razrezivanju i prikupljanju poreza. Jedna stavka tog dopisa glasi: „Poreska komisija u nekim MNO-a nisu radila u punom sastavu ili su se držale oportunistički prema ovom zadatku tako da su članovi komisija štitili prvo svoje lične interese pa onda svojih rođaka zbog čega se pojavilo neravnomerno opterećivanje porezom pojedinih domaćinstava i nisko cenjen dohodak te se na javnim raspravama opravdano izazvalo negodovanje kod poreskih obveznika...” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

poljara itd., možemo reći da pozicija člana, a pogotovo predsednika MNO, nije bila lišena mogućnosti za popravljavanje ličnog imovinskog stanja ili bar za pribavljanje određenih povlastica. Zbog toga je predsednik MNO izabran nakon rata ostao na dužnosti veoma dugo. Međutim, članovi odbora ipak nisu smeli, a ni želeli, da zapostave poljoprivredu, budući da pozicija člana MNO nije bila doživotna i sigurna. Zato je izvesno da su članovi odbora i drugi zaposleni u upravi sela, koji su poticali iz velikih porodičnih zadruga, mogli sebi da dozvole luksuz da se bave upravnim poslom. Oni koji su dolazili iz malih zadruga, koje nisu imale dovoljno radne snage, ponekad su morali da napuste državnu službu kako im imanje ne bi propalo.³² Rad u MNO možda nije zahtevao previše vremena i snage (Halpern 2006), ali je bilo gotovo nemoguće da jedan čovek brine o kompletnom imanju i istovremeno radi za MNO, pogotovo u prvim posleratnim godinama. Tako je poticanje iz velikih zadruga bilo dvostruko korisno u pogledu zapošljavanja u mesnom odboru: kao prvo, imalo je dovoljno ruku koje su mogle da zamene jednog koji ne radi punom snagom, i, kao drugo, postojala je mogućnost da se matematičkim izračunavanjem pokaže kako zaposleni u MNO nema dovoljno zemlje da bi mogao da prehrani porodicu, te da zbog toga ima prava na dečji dodatak.

S primanjima koje su imali, članovi odbora mogli su da pokriju većinu svojih troškova.³³ Kada se tome doda i dečji dodatak, i eventualni manji prihodi od poljoprivrednih proizvoda, čini se da je to bio jedan relativno siguran život u ekonomskom smislu. Budući da se tokom prvih posleratnih godina predsednik MNO nije menjao svake godine, njegove ekonomske prilike su bile znatno stabilnije od prilika drugih seljana, mada se nije mogao obogatiti. Od službenika u MNO najvišu platu su imali predsednik i sekretar MNO (1953. godine sekretar je imao veću platu od predsednika: 7300 dinara, dok je predsednik imao neko-

³² Dana 7. juna 1945. Branko Jovanović iz Dobrog Dola šalje pismo Opštinskom odboru čiji je član: „Septembra meseca 1944. god. izabran sam za opštinskog člana opšt. Dobrodolske i sve do danas nalazim se na službi, i kako sam predvideo da ne mogu biti na tu dužnost pošto sam u kući samo ja kao sposoban za rad a dva moji brata nalaze se na dužnost, na mene čeka veliki poljski poso koji danas stoji u zastoju te zato molim opšt. odbor da mi izađe u susret i dostavi moju molbu daljim nadležnim vlastima kako bih se mogo osloboditi ove dužnosti da nebi moja porodica oskudevala u svakim namirnicama i moje imanje izostajalo kao neobrađeno sa molbom na nadležnost.” Opštinski odbor prosleđuje tu molbu Sreskom odboru sa propratnim pismom: „Dostavlja vam se molba Branka Jovanovića opšt. odbornika iz Dobrog Dola sa molbom da ga razrešite od dosadašnje dužnosti pošto je zaista sam i po štetu je za njegovu zadrugu a ima drugih lica koji bi preuzeli taj isti poso i njega zamenili” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

³³ Kada je u istorijskom smislu seosko starešinstvo postalo plaćena funkcija, i to plaćena sa strane, dolazi do određenog narušavanja seoskog zajedništva i institucije samouprave (Venkatarangaiya 1943).

liko stotina manje). S tom platom nije se moglo komotno živeti u gradu, ali na selu, sa dodatnim prihodima i obezbeđenom hranom, to nije bila zanemarljiva zarada.³⁴ Plate su rasle iz godine u godinu, ali, pošto ne postoje svi podaci za svaku godinu, možemo samo pretpostavljati tačne iznose ličnog dohotka za pojedine godine. Pretpostavka je da su odnosi između zarada bili slični svake godine. Nešto nižu zaradu od predsednika i sekretara imao je pisar (plata je varirala u zavisnosti od klase koju je imao; u Dobrom Dolu je službovao pisar II klase). On je tokom 1950. godine imao platu 2400 dinara, a 1955. godine je imao 6400 dinara. Nakon pisara dolazili su služitelji (služitelj pri MNO i školski služitelj) i poštar, sa po 1850 dinara mesečno tokom 1950. godine, 3000 dinara tokom 1953, 3500 dinara 1954. godine i 4500 tokom 1955. godine. Najmanja primanja imao je čuvar polja, koji je primao 1500 dinara mesečno tokom 1951, a 2500 dinara tokom 1953. godine.³⁵

Oni koji su podnosili molbu za dečji dodatak morali su da dokažu da godišnji prihod po članu njihovog porodičnog domaćinstva nije veći od 3000 dinara, te da imaju bar 20 meseci neprekidnog staža tokom dve godine. Kolika je bila relativna visina plate, uzećemo kao primer 1951. godinu, može se videti iz podatka da je porodična zadruga predsednika MNO, koja je, osim njega i njegove porodice, brojala i njegove roditelje i dva brata s njihovim porodicama, imala 27.000 dinara godišnjeg prihoda. Njegova godišnja plata bila je znatno veća od toga (pošto nema preciznog podatka za tu godinu o zaradi predsednika, može se, na osnovu visine plata drugih činovnika, pretpostaviti da je iznosila oko 4000 dinara mesečno). To svakako nije bila najbogatija zadruga, ali nije bila ni najsiromašnija. Dodaci za decu varirali su iz godine u godinu: predsednik MNO je 1953. godine s troje dece ukupno primao 1850 dinara mesečno, dok je 1954. za četvoro dece mesečno primao ukupno 4500 dinara.³⁶ Njegova mesečna primanja 1954. godine, dakle ne računajući poljoprivredu i eventualne dodatne prihode iz sive zone, iznosila su preko 10.000 dinara. To znači da je on godišnje zarađivao više od četvostruke zarade cele zadruge.

Mesni narodni odbori su od strane državne, okružne i sreske vlasti bili smatrani veoma podložnim korupciji. Međutim, ono što je s viših nivoa doživljavano kao korupcija, često nije bilo ništa drugo do lokalna solidarnost, odnosno pokušaj da se održi red u lokalnoj zajednici. Uglavnom je ovakvo ponašanje s

³⁴ Tolika je otprilike bila i prosečna plata učitelja u to vreme u Jugoslaviji (Dobrivojević 2016). U to vreme par cipela je prosečno koštao od 2000 do 2800 dinara, kilogram marmelade oko 100 a šećera oko 140 dinara, kilogram svinjske masti oko 180 dinara, kutija cigareta oko 50 dinara, litar mleka oko 15 dinara, jaje 6, a kubni metar ogrevnog drveta oko 1700 dinara (Statistički godišnjak FNRJ – 1954).

³⁵ Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici. Fascikla: 1950. god. Kartoteka (Dosije) službenika.

³⁶ Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici. Fascikla: 1950. god. Kartoteka (Dosije) službenika.

vrha tumačeno kroz tri diskursa, pa su neposlušni mesni odbori označavani kao korumpirani, kao neprijatelji naroda i kao neprijatelji revolucije. Pojam „neprijatelji naroda” bio je najupotrebljiviji, jer se koristio i kad je bila reč o običnoj korupciji i kad je bila reč o postupcima koji su se mogli tumačiti kao državna izdaja. Korupcija je imala nekoliko oblika i išla u nekoliko pravaca. U prvom slučaju, putem manje procene poreza koji treba razrezati, članovi MNO su pribavljali korist za sebe i za svoje rođake (vidi napomenu 31). U drugom slučaju, putem omogućavanja postizanja više cene za njihove proizvode, vršena je zaštita interesa bogatih seljaka i održavano klasno raslojavanje.³⁷ Treće je bilo neopravdano izdavanje različitih dozvola ili uverenja ljudima iz sela, kojima su oni izvan sela mogli da ostvaruju razna prava i da pribavljaju različite koristi; za te dozvole su se plaćale takse. Ovaj oblik korupcije, za razliku od prethodna dva, izlazio je iz sfere proste ekonomije i ulazio u sferu politike. Poseban oblik ovog prekršaja bilo je izdavanje dozvola za putovanje i uverenja o političkoj podobnosti (zbog zapošljavanja npr.) ljudima čija je uloga u ratu bila dvosmislena i problematična, pa čak i jasno neprijateljska.³⁸ Ovim nezakonitim radnjama viši nivoi vlasti pokušavali su da stanu na put brojnim dopisima i upozorenjima, oduzimanjem ingerencija, ali i uvođenjem dodatnih oblika kontrola (davanje zakletve, neposredna kontrola viših organa, obavezno davanje obrazloženja za postupke i sl).³⁹

MNO između državne vlasti i seoske zajednice

MNO je bio medijum između lokalne i državne zajednice, dobijajući u posmatranom periodu sve više obeležja predstavničkog i regulatornog tela, a gubeći sve više svoju tradicionalnu uslužnu ili servisnu funkciju.⁴⁰ Ipak, ono je ostalo najmanja organizaciona celina u društvu, istovremeno nastavljajući da

³⁷ „Ovaj Sreski N. odbor po učinjenoj proveri kod pojedinih Mesnih N. odbora uverio se da vrša nije pravilno sprovedena, već su pojedini odbori štitili imućnije građane, tako da bi oni i dalje mogli da prodaju svoje žito po velikim cenama na štetu siromašnog građanstva” (Sreski narodni odbor mesnom narodnom odboru Dobri Do, 17. oktobra 1945, Dopisi).

³⁸ „U poslednje vreme mnogi naši opštinski n.o. odbori izdavaju uverenja o nacionalnoj i političkoj ispravnosti pojedinih ljudi, i to baš onima, koji su daleko od svake ispravnosti i kao čoveka i kao rodoljuba. Dešavalo se nekoliko puta da se ‘moralno i materijalno’ garantuje za ljude koji su kao ratni zločinci i pomagači okupatora zatvarani od organa zaštite naroda” (Sreski narodno oslobodilački odbor opštinskom narodno oslobodilačkom odboru Dobri Do 21.2.1945. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

³⁹ Vidi Uputstvo za razrez poreza zem. za 1951. god. (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

⁴⁰ O ovom svetskom trendu vidi (Venkatarangaiya 1943).

funkcioniše kao garant ili jemac za sve svoje članove. Ono je, u isti mah pokazivalo određene težnje ka nezavisnosti ili samodovoljnosti (Novaković 1965, 56).

Na osnovu arhivske građe vidljivo je da se mnogo od te opredeljenosti za samodovoljnost zadržalo i nakon II svetskog rata, kao i da država čak ni tada nije htela da se meša u unutrašnje poslove sela. Dokle god je selo ispunjavalo svoje obaveze prema državi, imalo je slobodu da svoje unutrašnje stvari rešava kako želi. Viši nivoi vlasti uvek su se obraćali MNO kao instanci koja je odgovorna da se planirano ostvari, nikada ne utičući na to kako će se zaduženja rasporediti unutar sela. Dopisi koji su stizali od sreskog NO sadrže zahteve da selo obezbedi određenu količinu stoke, vune ili žita, prepuštajući seoskom odboru da proceni kako taj plan treba da se ostvari.⁴¹ Krivica za neispunjenje plana nikada nije bila individualna, nikada se nije pominjao konkretni krivac, nego je odgovornost padala na MNO, tj. na selo kao celinu.

Što se samodovoljnosti tiče, bilo je dovoljno zemlje, šume, hrane i tovarnih životinja da se održi tradicionalni način života, tj. da se zadovolje osnovne egzistencijalne i kulturne potrebe.⁴² Međutim, sa stanovišta mogućnosti za dalji napredak i razvoj pojedinaca, kako kulturni tako i ekonomski, selo počinje da se pokazuje kao nedovoljno funkcionalan okvir. Selo nije moglo samo da obezbedi so, šećer, petrolej, kanap ili tekstil. Selo, osim toga, nije imalo neograničene kapacitete u pogledu pismenih ljudi koji mogu da obavljaju kancelarijski posao.⁴³ U ataru sela nije bilo dovoljno kvalitetne građe za ispunjavanje svih zahteva nove vlasti u vezi sa izgradnjom zemlje i modernizacijom.⁴⁴ Ljudski resursi su

⁴¹ Referent za poljoprivredu Sreskog narodnog odbora u Pirotu 23.7.1945. šalje dopis svim mesnim narodnim odborima na svojoj teritoriji u vezi sa obaveznim davanjem ovaca za oživljavanje ovčarstva u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. U tom dopisu se, između ostalog, kaže i ovo: „...opštinskim narodnim odborima ranije je dostavljen pregled po kome se vidi koliko ima dati taj odbor ovce i jaganjce i ovnovce... Spiskove domaćina kome je koliko određeno da da ovce i jaganjce imate dostaviti ovom odboru u roku za tri dana. Posle ovog roka koji Mesni narodni odbor ne bude dostavio takve spiskove bez milosti ima se najstrožije kazniti...” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

⁴² Na osnovu ahivske građe ne može se saznati da je jedan od glavnih izvora prihoda u Dobrom Dolu bio od seče i prodaje drveta u Pirotu. To se može saznati tek u razgovoru s meštanima.

⁴³ MNO u dopisu Sreskom narodnom odboru od 13.12.1944. piše sledeće: „Pošto u opštini dobrodolskoj nemamo odnosno u selima na teritoriji opštine dobrodolske nemamo spremnog čoveka za sekretara sudskog to vas molimo da nam odobrite za sekretara narodnog opštinskog suda Božidara M. Milićevića koji se nalazi na službi na stanici železničkoj u Pirotu inače je rodom iz sela Dobrog Dola” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

⁴⁴ Zbog zahteva Telegrafsko telefonske tehničke sekcije u Nišu MNO Dobri Do je morao sam da obezbedi 65 bandera. U dopisu Šumskoj upravi u Pirotu od 27.9.1945.

takođe bili na granici opstanka. Na osnovu spiska glasača, vidljivo je da su momci iz Dobrog Dola često ženili devojke iz drugih sela, ponekad i prilično udaljenih. To je značilo da je seoska zajednica, ma koliko težila samodovoljnosti, imala problema čak i pogledu proste biološke reprodukcije.⁴⁵

Iako je MNO bio podređen i odgovoran višim nivoima vlasti, čije je naloge morao bespogovorno izvršavati, on je takođe, možda i više, osećao odgovornost prema seoskoj zajednici, koju je štitió kad god je i kako god je mogao i znao. Biti odgovoran stanovnicima sela značilo je da se u različitim situacijama mora više voditi računa o interesima stanovnika sela nego o interesima sreza, okruga ili države.⁴⁶ Strategija MNO u čuvanju interesa sela bila je višestruka: izbegavanje izvršavanja naređenja sreskog odbora, pretvaranje da su pogrešno razumeli, odugovlačenje, dobijanje na vremenu pisanjem molbi ili upornim ukazivanjem na teško stanje.⁴⁷ Tu su bile molbe da se smanji zahtevana količina razrezanog davanja, da se oslobode vojnici koji su hranioi svoje porodice ili zadruge i

MNO se žali da u rejonu ovog odbora nema drugog drveća osim bukovog, koje nije trajno, te moli ovu upravu da im dozvoli da drveće iseče u šumi koja nije u reonu ovog odbora, u „(nečitko) šumi Stara planina”. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi.

⁴⁵ Izvod iz stalnog biračkog spiska Mesnog narodnog odbora Dobri Do srez Nišavski, Za biračko mesto br. 1 u Dobrom Dolu (Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici).

⁴⁶ MNO iz Dobrog Dola Sreskom narodnom odboru šalje 3.1.1945. pitanje u vezi sa sirotinjom u selu: „Drugovi kod seoskog n.o. odbora sela Dobrog Dola dolaze žene koje su puka sirotinja i apsolutno nemaju hleba a muževi im se nalaze na frontu. Šta da radi seoski odbor drugovi i izvestite može li da im da pomalo onog žita što skuplja za rekviziciju (za vojsku)”. Odgovor na ovakve molbe uvek je bio gotovo isti, „da se rekvizicija ima da preda sreskom odboru a siromašno građanstvo snabdevaće se putem kupovine od imućnih građana” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

⁴⁷ Kao karaktersitičan primer nesporedazuma koji je često bio izazvan namernim pokušajima da se pribavi korist za sopstvenu zajednicu može se navesti slučaj s obaveznom predajom vune. Naime, tom prilikom kao da su okružni i sreski odbori pokušali da stanu na stranu naroda. U dopisu Sreskog odbora opštinskim odborima od 5.6.1945. ukazuje se na raširenu pojavu koja je prepoznata i od strane najviših vlasti. „...Ministarstvo je saznalo da neki okružni odbori proizvoljno tumače čl. 3 pomenute odluke. Tako su pojedini okružni i sreski narodni odbori stali na gledište da se od ukupnog broja ovaca jednog sopstvenika imaju odbiti prvih pet ovaca, čija runa nisu dužni da predaju, pa od ostatka im se ostavlja za svakog člana porodice po dva runa. Takvo tumačenje o otkupu vune odluke je proizvoljno. Član 3 jasno kaže da se stavka ‘Sopstvenici do pet grla nisu dužni predati vunu’ ne odnosi se na sopstvenike koji imaju preko pet grla već da za iste važi samo rečenica ‘Sopstvenici od pet grla na dalje dužni su predati svu vunu ostavljajući za svakog člana porodice po dva runa na glavu.’ Prema tome sopstvenik 10 grla koji ima dva člana porodice mora predati vunu od 6 grla” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

sl.⁴⁸ To se može videti iz većeg broja dopisa sreskog odbora u kojima se ape-luje na MNO ili se on direktno smatra odgovornim, a njegovim članovima se preti kaznama zbog neizvršenja obaveza. Više puta je MNO molio i tražio od sreskog odbora uputstva ili predloge za rešavanje određenih problema, kao što je više puta ukazivao na nezadovoljstvo seljaka određenim postupcima viših nivoa vlasti.⁴⁹ Otpor državnoj vlasti ogledao se, između ostalog, i u opstruiranju rada škole. Velikodušne ponude u radu, novcu ili robi, preko zahtevanog, bile su prilično retke: ostao je trag da je jednom dobrostojeći stanovnik sela dao veliki prilog u građevinskom materijalu za školu u Dobrom Dolu, a jedan bivši ratni zarobljenik, osetivši unutrašnji „bol” zbog toga što nije mogao više da pomogne revoluciju, stavio se na raspolaganje sreskim vlastima za bilo kakav kancelarijski posao za koji je imao iskustva.⁵⁰

Mnogo od navedenog ni u čemu nije Dobri Do činilo specifičnim u Srbiji, pa ni u Jugoslaviji. Veliki broj sela bio je na sličnim iskušenjima i imao iste ili veoma slične probleme i načine njihovog rešavanja. Otpor državnoj vlasti, osim u praktičnim ili materijalnim stvarima, poput pokušaja zakidanja na porezima, obaveznom otkupu i kuluku, ogledao se na jednom dubljem ideološkom nivou, kroz otpor dvema najvažnijim metodima uključivanja sela u nacionalni sistem i gubljenja lokalne nezavisnosti: otpor izgradnji saobraćajne infrastrukture i ot-

⁴⁸ U dopisu od 8.4.1945. godine Opštinski odbor Dobri Do šalje dopis Komandi područja u Pirotu sledeće sadržine: „Prema vašem naređenju br. 3411 od 23.III ove 1945. g naša Dobrodolska opština dužna je da sva kola s volovima uputi u rudniku kamenog uglja u Velikoj Lukanji da bi se prevukao ćumur sa kojim za sada raspolaže rečeni rudnik. Međutim volovi seljaka naše opštine zbog velike oskudice u hrani toliko su oslabili da su nemoćni da izdrže taj kuluk, niti pak ima hrane da se volovi hrane za vreme toga rada. Pored toga sada je sezona oranja kukuruza, koji posao ne može da trpi odlaganje bez da usev mnogo umanje prihod. Zato vas molimo drugovi da nas oslobodite toga kuluka dok u polju ne izade trava za ispašu volova i za izvesno poboljšanje stoke”. Komanda Pirotskog područja je poslala odgovor: „Vraća se akt tome odboru sa naređenjem da bez ikakvog izgovora izvrši prednje naređenje” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

⁴⁹ Opštinski odbor piše Sreskom odboru u Pirotu 22.1.1945: „Drugovi mi opšt. Dobrodolska koji brojimo ljudstva oko 2500 duše kao i 5000 krava, ovaca i još druge stoke kao na pr. konji, volovi i koze a za svo vreme od dana oslobođenja dobili smo sasvim male količine soli, a gasa, pirinča, zejtina, katrana, gvoždariju za kola, šinu, pribor za kovanje stoke, šećer, ekseri, konopce od svega toga još baš ništa nismo dobili i pored toga narod kritikuje nas odbore da mi nećemo ni da tražimo te namirnice a samo tražimo od narod dobrovoljne priloge i narod opšt. Dobrodolske nama još prebacuje da druge opštine dobijaju po nešto od namirnice a Dobrodolska opšt. baš ništa ne dobije. Zato drugovi povedite ozbiljno računa i dodelite i nama nešto da bi i nama odborima bilo malo lakše pred narodom” (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi).

⁵⁰ Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi.

por omogućavanju nesmetanog rada škole. Oba ova oblika otpora bila su intuitivno primenjivana od velikog broja sela, ali samo u pojedinima su dostizala velike i ozbiljne razmere. U Dobrom Dolu, kod preostalih stanovnika sela, i dalje postoji veliko žaljenje za propuštenom prilikom da nakon II svetskog rata kroz njihovo selo prođe regionalni put za planinsku oblast (Visok). Priča o odbijanju tadašnje lokalne vlasti da dozvoli da put prođe kroz njihovo selo postala je poznata u celoj oblasti. Navodno je tada Mesni odbor odbio plan za put, pravdajući to time da će to u slučaju rata omogućiti stranim vojskama da lakše dođu u selo, kao što će omogućiti svim vojskama da prolaze kroz selo, čime će selo biti znatno izloženije pljački, nasilju i uništavanju okoline. Danas seljani smatraju da ta formalna izolacija nije nikakva zaštita i garancija, i da bi izgradnjom tog puta bila izbegnuta demografska katastrofa koja je pogodila selo.⁵¹ Zbog blizine grada selo je danas moglo, po mišljenju seljana, da bude jedno od privilegovanih i atraktivnijih lokacija u pirotskoj oblasti.

S druge strane, otpor školovanju dece je vidljiv u mnogim dokumentima, i uvek je bio prepoznat kao nešto što je korisno za državu i pojedince, ali ne i za samu seosku zajednicu.⁵² Preko školovanja centralna vlast je podizala svest mladih koji su tada umnožavali svoje prohteve i širili svoje vidike, a što ih je udaljavalo od sela. Iako su oba navedena oblika otpora bila uzaludna, ona su pokazivala da nacionalna ili državotvorna svest nije bila duboko usađena u pripadnike sela, i da su oni svoje selo stavljali na prvo mesto svojih okvira identifikacije.

Zaključak

Iako nebrojeno puta proučavana od strane domaćih i stranih istraživača, seoska zajednica u Srbiji i dalje ostaje u nekim svojim aspektima ili segmentima nedovoljno istražen fenomen. To se naročito odnosi na određene aspekte socijalnih odnosa u selu, odnosno na odnose između seoskih upravnih organa i viših

⁵¹ Svuda u svetu izolovanost je bitan preduslov za jak autoritet lokalne samouprave. Razvoj saobraćajne infrastrukture, nacionalnog obrazovnog sistema i veći uticaj centralne vlasti dovele su do slabljenja uticaja ovih lokalnih upravnih organa (Venkataramgaiya 1943).

⁵² Dva dopisa iz 1946. godine pokazuju razmere ovog oblika otpora državnom sistemu. U martu 1946. godine upravitelj škole u Dobrom Dolu upućuje zahtev MNO da se pozovu roditelji 44 dece koja nikako ne dolaze u školu kako bi im se naložilo da decu odmah počnu da šalju u školu. Međutim, u oktobru iste godine situacija je bila još gora – tada 48 dece nije dolazilo u školu, pa upravitelj traži da se utvrdi razlog za to. Ovi podaci, prema okvirnoj računici, pokazuju da većina roditelja školske dece nije slala svoju decu u školu (Fond MNO Nišor, kutija 7, Dopisi). Verovatno je manji deo tih roditelja bio principijelno protiv školovanja dece. Međutim, ovo je pokazatelj da su gola egzistencija i aktuelni praktični interesi bili ispred modernizacije i davanja perspektive svojoj deci.

organa upravljanja (opštinskih, sreskih, okružnih itd). U ovom radu izvršena je antropološka analiza arhivskih fondova Mesnog narodnog odbora Dobri Do kod Pirota u periodu 1944–1955, koja je imala dva cilja. Prvi cilj je bio proučiti upotrebljivost ovih fondova za antropološku analizu. Drugi cilj je bio provera da li se u tim fondovima mogu naći određeni pokazatelji očuvanja ili stvaranja lokalnog zajedništva, a kroz otpor nacionalizaciji i etatizaciji. Analiza je pokazala da su pomenuti arhivski fondovi, naročito ako ih je moguće udružiti ili dopuniti s građom dobijenom klasičnim antropološkim metodima (posmatranje sa učestvovanjem, intervju, biografski metod), veoma korisni za antropološka istraživanja, jer pružaju mnogo na drugi način nedostupnih informacija.⁵³ S dru-

⁵³ Dobijeni rezultati iz arhiva delimično su provereni u razgovorima sa živim svedocima proučavanih procesa. Oni su tada bili jako mladi, ali se sećaju pojedinih situacija, opšte atmosfere i priča starijih. Njihova sećanja, sama za sebe, nisu dovoljna da bi se proučavani procesi u potpunosti obuhvatili i razumeli. Međutim, u kombinaciji s arhivskom građom, ona nam omogućavaju da razjasnimo neke nedoumice ili da upotpunimo sliku dobijenu na osnovu dopisa i dokumenata. Za potrebe ovog rada navešćemo samo nekoliko primera slučajeva u kojima njihova sećanja mogu biti od koristi. Prvo se tiče institucije seoskog zbora. Zbor se, što se nikako ne može saznati iz arhivske građe, organizovao relativno često. Po rečima nekolicine ispitanika (S. M. 87, N. Ž. 88, V. N. 82), zbor se organizovao svake subote ili nedelje. To, međutim, nije bilo pravilo, obaveza ili zacrtani plan, već je dinamika tadašnjih društvenih promena zahtevala često sastančenje, razmenu informacija i donošenje odluka. Zboru su prisustvovala i deca, kojima je to bio zanimljiv događaj. Na zborovima je vladala veoma živa atmosfera. Drugo se odnosi na opise situacija s kojima se predsednik MNO gotovo svakodnevno susretao, a koje takođe nije moguće pronaći u sačuvanom pisanom materijalu, ali jeste u memoriji preživelih svedoka. V. N. (82) se seća da je njegova baba hvatala za revere predsednika MNO, zato što joj je razrezao previsok prinudni otkup (tražio je da preda 12 jaganjaca, iako je imala samo 10 ovaca). Dramatičnost pojedinih događaja ili procesa takođe je moguće osetiti samo u živim svedočanstvima i direktnim iskazima. V. N. (82) živo se seća kako su, kada je ukinut MNO u Dobrom Dolu 1952. godine, bili veliki protesti u selu, tako da je dolazila i policija. Đaci su jednom prilikom imali čas u prirodi, pa su, videvši da nailazi policija, samoinicijativno počeli da dižu buku i prašinu. Zbog toga se kasnije učitelj jedva spasao robije, iako on sa tim nije imao nikakve veze. O tim događajima nije moguće pronaći bilo kakve podatke u arhivi. Moguće je dobiti i podatke o ponašanju pojedinih „funkcionera” u selu i o odnosu seljana prema njima. Premda se poljaci (poljari) javljaju kao česti akteri u događajima opisanim u arhivskom materijalu, lična iskustva čine njihovu ulogu znatno koloritnijom. Po rečima N.Ž. (88) i S. M. (87) poljari ili poljaci su birani od predstavnika siromašnijih ili srednje stojećih familija („...neje bogat al neje ni siroma, srednje...”). Bilo je slučajeva kada su oni, umesto da čuvaju, sami krali iz tuđih bašti. N.Ž. (88) pamti da je jedan poljak koji je krao papriku bio javno osramoćen: „...Ukral papriku, uhvatili ga i vezali mu nizu papriku na šiju i muzika kroz selo, i završil, nema kazna, nema ništa...”.

ge strane, analiza je pokazala da su seoski upravni organi bili snažno opredeljeni ka zaštiti sopstvene zajednice. Načini na koje su to radili često su bili veoma suptilni, i ponekad udruženi sa ostvarivanjem lične koristi.

Analazirana građa pokazuje da je glavna tema komunikacije između seoskih i državnih organa bila integracija sela u državni sistem, tj. prihvatanje nove državnosti na lokalnom nivou. Drugim rečima, tema je bila razmena. Sela su, kao relativno samodovoljne i zatvorene celine, sa državom razmenjivala robu, ideologiju i ljudske resurse. Ta razmena u proučavanom periodu nije bila slobodna, tj. nije bila zasnovana na ekonomskoj logici.⁵⁴ Sa viših nivoa dolazila su uputstva za rad, ali i zahtevi za novcem, robom (poljoprivredni proizvodi), radom (kuluk) i radnom snagom (vojnici, radnici, službenici). Sa nižih nivoa slati su uglavnom zahtevi za dodatnim objašnjenjima, za smanjenjem dažbina i za deficitarnom robom.

Razmenom je proučena seoska zajednica dobila novi smer razvoja, nove perspektive, ali je i udarila temelje sopstvenoj besperspektivnosti. Kvalitet onoga što je davala i dobijala nije bio uporediv. Davala je ljudstvo, uglavnom kao prostu radnu snagu (kao radnike, vojnike i niže službenike), a dobijala državne činovnike koji su uticali na slabljenje samodovoljnosti, nezavisnosti i distinktivnosti sela (učitelje, sveštenike). Kad god je tražila da joj se bar neki od njenih ljudi vrate zarad normalnog funkcionisanja (majstori ili pismeni ljudi, mladi ljudi zbog obrađivanja zemlje), molba joj nije bila uslišena. Pod prisilom je davala osnovne poljoprivredne proizvode (meso, žito, vunu), a zauzvrat dobijala neke od deficitarnih proizvoda koji su omogućavali udobniji život (petrolej, tekstil, kanap, šećer, so, plavi kamen) i bolju komunikaciju, ali i veću zavisnost od šire celine kojom se uspostavljala bolja kontrola (telegraf, telefon, radio). Žrtvovala je svoju slobodu u pogledu privređivanja i pokretljivosti (bilo joj je određivano šta može i kako da proizvodi, šta može i kako da prodaje, gde njeni pripadnici mogu da se kreću), a zauzvrat dobila mogućnost da se njeni pripadnici razvijaju u jednom većem i perspektivnijem sistemu. Zatvoren je i sužen njen tradicionalni prirodni i/ili kulturni prostor (kretanje prema Bugarskoj), a otvorene mnoge nove migracione linije (ka Vojvodini, na primer). U središtu svih tih procesa bio je mesni narodni odbor.

⁵⁴ To nije bila razmena ravnopravnih partnera. Sreski narodni odbor je često uslovljavao MNO, a MNO je sledom toga morao da uslovljava domaćinstva koja ne ispunjavaju obaveze uskraćivanjem dodele deficitarne robe. U dopisu koji SNO šalje MNO od 15.5.1946, a u vezi s obezbeđivanjem eksera za selo, ističe se: „Svi oni koji nisu odgovorili svojim obavezama u pogledu otkupa žitarica, vune, kože, razreza mesa i slično, da se isključe iz sledovanja”. (Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 7, 1946/47. Dopisi).

Reference

- Anderson, B. 1998. *Nacija zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Anderson, Robert T. and Gallatin Anderson. 1962. „The Indirect Social Structure of European Village Communities”. *American Anthropologist* 64 (5): 1016–27.
- Banovac, Boris. 1998. *Društvena pripadnost, identitet, teritorij. Sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*. Rijeka: Pravni fakultet.
- Blum, Jerome 1971. „The Internal Structure and Polity of the European Village Community from the Fifteenth to the Nineteenth Century”. *The Journal of Modern History* 43(4): 542–76.
- Boswell, Laird. 2009. „Rethinking the Nation at the Periphery”. *French Politics, Culture & Society* 27(2): 111–26.
- Bosiljčić, Slobodan. 1963. *Istočna Srbija*. Beograd: Nolit – Prosveta.
- Cvijić, Jovan. 1987. *Antropogeografski spisi*. Beograd: SANU – NIRO Književne novine – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dobrivojević, Ivana. 2011. „Slika jednog društva. Životne prilike na srpskom selu 1945–1955”. *Istorija 20. veka 2011(2)*: 143–157.
- Dobrivojević, Ivana. 2016. „Od krize do krize: Životni standard u Jugoslaviji 1955–1965”. *Prispevki za novejšo zgodovino (before 1960: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja)* 56(1): 145–160.
- Dyer, Christopher. 1994. „The English Medieval Village Community and Its Decline”. *Journal of British Studies* 33(4): 407–429.
- Đorđević, Tihomir 1923. *Naš narodni život*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Đurđev, Aleksandar 2007. „Lokalna samouprava u Srbiji – od 1804. godine do tranzicije”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 2007 (1–2)*: 7–20.
- Halpern, Džoel M. 2006. *Srpsko selo: društvene i kulturne promene u seoskoj zajednici 1952–1987*. Beograd: Etnološka biblioteka.
- Hercog, Drago i Ivan Bendiš. 2023. „Uspostava lokalne vlasti nakon Drugog svjetskog rata u dubrovačkom kraju kroz sačuvano arhivsko gradivo”. *Vjesnik dalmatinskih arhiva 4/2023*: 42–66.
- Ilić, Ivan. 1985. *Pravo na zajedništvo*. Beograd: Rad.
- Janković, Dejan. 2001. „Metodološki doprinosi Jovana Cvijića sociološkom proučavanju seljačkog društva”. *Letopis naučnih radova* 25 (1–2): 75–85.
- Luković, Miloš. 2011. „Development of the modern serbian state and abolishment of Ottoman agrarian relations in the 19th century”. *Český Lid* 98 (3): 281–305.
- Milićević, Milan Đ. 1984. *Život Srba seljaka*. Beograd: Prosveta.
- Milosavljević, Bogoljub. 2015. *Dva veka lokalne samouprave u Srbiji: razvoj zakonodavstva (1804–2014)*. Beograd: Stalna konferencija gradova i opština – Savez gradova i opština Srbije.
- Mioković, Vojislav i Srđan Šljukić. 2012. „Razaranje socijalnog kapitala na primeru agrarne politike u socijalističkoj Jugoslaviji (1945–1953)”. *Kultura polisa IX* (18): 133–149.
- Mišić, Siniša. 2019. *Srpsko selo u srednjem veku*. Beograd: Evoluta.
- Mitrović, Milovan 1998. *Sociologija sela*. Beograd: SDS.

- Nikolić, Dragan K. 1983. „Vuk Karadžić kao izvor za državnopravnu istoriju I deo (Predustanički i ustanički period)”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 23: 331–347.
- Novaković, Stojan. 1965. *Selo*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Pavković, Nikola F. 2014. *Studije i ogledi iz pravne etnologije*. Beograd: Etnološka biblioteka.
- Pavković, Nikola F. 2009. *Banatsko selo: društvene i kulturne promene – Gaj i Dubovac*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pavlović, Momčilo. 1997. *Srpsko selo 1945–1952: otkup*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Požgan, Jasna i Ivana Posedi. 2016. „Gradivo javne uprave od 1945 do 1952: značenje i korišćenje”. *Atlanti* 26 (2): 161–169.
- Redfield, Robert 1960. *The little community: Peasant society and culture*. The University of Chicago Press.
- Venkataramaia, M. 1943. „The village in the structure of local government”. *The Indian Journal of Political Science* 4 (4): 330–53.
- Vlahović, Petar. 1995. „Selo u Srbiji u XIX veku”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* XLIV: 279–292.
- Vukanović, T.P. 1965. *Selo kao društvena zajednica kod Srba s naročitim osvrtom na Sretečku župu u APKM*. Priština: Poseban otisak iz Glasnika Muzeja Kosova i Metohije.
- Vukosavljević, Sreten. 2012. *Istorija seljačkog društva IV – seoske ustanove u uredbe*. Beograd: Službeni glasnik.
- Živković, Dušan. 1969. *Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941–1942*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Izvori

- Istorijski arhiv Pirot, Mesni narodni odbor Dobri Do. <http://arhivpirot.rs/1969–2>
- Istorijski arhiv Pirot. Fond: Narodni odbor opštine Nišor, kutija 1, 1948–1957.
- Istorijski arhiv Pirot. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 6, 1944/45, Dopisi.
- Istorijski arhiv Pirot. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955, Zapisnici.
- Istorijski arhiv Pirot. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 1, 1944–1955.
- Istorijski arhiv Pirot. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 7, 1946/47. Dopisi.
- Istorijski arhiv Pirot. Fond: Mesni narodni odbor Nišor, kutija: 10, 1953–1955. Dopisi.
- Pravilnik o organizaciji i radu narodnooslobodilačkih odbora u Kirinsko-sjeničarskom kotaru 14. decembar 1941. (Prilozi-dokumenti), https://znaci.org/00003/617_1.pdf. Preuzeto 30.12.2023.
- Rezolucija donesena na konferenciji odbora narodnooslobodilačkog fronta Korduna od 19. januar 1942. (Prilozi-dokumenti), https://znaci.org/00003/617_1.pdf. Preuzeto 31.12.2023.
- Statistički godišnjak FNRJ – 1954, Beograd, Savezni zavod za statistiku i evidenciju 1954,290. <http://publikacije.stat.gov.rs/G1954/Pdf/G19542002.pdf>. Preuzeto 26.12.2023.

Saša Nedeljković
Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia
snedeljk@f.bg.ac.rs

Biljana Anđelković
Institute of Ethnography SASA, Belgrade, Serbia
biljana.andjelkovic@ei.sanu.ac.rs

*Village Self-Government in the Period 1944–1955
in an Anthropological Perspective:
The Example of the Village of Dobri Do*

Rural self-government is an insufficiently researched topic in domestic and foreign anthropological literature. What is more, the extent to which archives of local self-government bodies can be useful as sources for anthropological research has not been sufficiently studied. For this reason, an attempt was made to provide a contribution to a better understanding of these scientific issues on the example of the village of Dobri Do in the vicinity of Pirot, and on the basis of material in the Historical Archive of Pirot that refers to the work of the Local People's Committee in this village. The period after the Second World War was chosen, due to the state of the materials in the archival collections and the fact that the period was marked by numerous processes that highlighted scientific problems more clearly. It started from the assumption that the local self-government, as a mediator between the rural community and state authorities, was primarily directed towards protecting the interests of the rural community itself.

The analysis showed that MNO archives can be very useful sources, and that they can be combined with classical anthropological research methods (participant observation, interview, biographical method). Nevertheless, a critical attitude must be taken towards this archival material, because it is incomplete, insufficiently conscientiously collected and organized. Based on the available material, it is possible to see many questions that have not been raised so far about the relationship between the local community and state institutions. Further research will show to what extent it is possible to improve the use of this material within ethnological and anthropological research.

Keywords: Local People's Committee Dobri Do, Pirot, Serbia, rural community, state

*Autogestion villageoise dans la période 1944–1955
dans la perspective anthropologique:
l'exemple du village Dobri Do*

L'autogestion villageoise est un sujet insuffisamment exploré dans la littérature anthropologique serbe, mais aussi étrangère. Il a également été insuffisamment exploré dans quelle mesure les archives des organes des autorités locales peuvent être utilisées comme des sources pour des recherches anthropologiques. C'est pourquoi sur l'exemple du village Dobri Do dans les alentours de Pirot, et sur la base des documents des Archives historiques de Pirot se rapportant au travail du Comité populaire local dans ce village, nous avons tenté de contribuer à une meilleure compréhension de ces questions scientifiques. C'est la période après la Seconde Guerre mondiale qui a été choisie, aussi bien en raison de l'état des documents dans les fonds d'archives, que parce que cette période a été marquée par de nombreux processus qui mettaient en relief plus clairement la complexité de cette question. On est parti de l'hypothèse que l'autogestion locale, en tant que médiateur entre la communauté villageoise et les organes de l'État, a été principalement orientée vers la protection des intérêts de la communauté villageoise elle-même.

Mots clés: Comité populaire local, Dobri Do, Serbie, communauté villageoise, étatisation

Primljeno/Received: 17.03.2024

Prihvaćeno/Accepted for publication: 14.05.2024